

Dzhochka Iryna. Semantic-Pragmatic Meanings of Affirmative Particles (Based on the Lesia Ukrainka's Dramatic Text). In the article the affirmative particles are analyzed as representants of decisive modality in the Lesia Ukrainka's fictional dramatic text. It has been mentioned that particles are one of the most important text-forming units as they express a wide range of communicative and pragmatic meanings. It has been found that along with the affirmative same particles implement various subject-axiological, expressive and emotional meanings such as openness, kindness, anger, threats, accusation, admiration, irony and so on. The commonly used affirmative particles, their analogs and equivalents as well as particles, describing the writer's idiosyncrasy are researched. Attention is paid also to their syntagmatic peculiarities and the ability to take the synonymous relations.

Key words: particles, affirmative particles, objective modality, decisive modality, semantic and pragmatic meaning.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2016 р.

УДК 821.161.2–6 Леся Українка: 821.124'02–84

Дзвенислава Коваль-Гнатів

АНТИЧНІ ПАРЕМІЇ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Досліджено латиномовні крилаті вислови в листах Лесі Українки, їхнє походження, часовий розвиток, уживання у творах античної літератури, в епістолярії письменниці, увагу акцентовано на значенні античних паремій і їх функціональності в її кореспонденції.

Ключові слова: паремії, епістолярій, крилаті вислови, пареміографія, антична міфологія, криптонім, першоджерело виразу.

Сучасний термін *паремія* походить із давньогрецької мови, *paroimia* – це влучний вислів, прислів'я, приказка, крилате слово. Вираз «крилате слово», який став терміном, уперше трапляється в «Іліаді» й «Одіссеї» Гомера, давньогрецького поета VIII ст. до н. е., і він часто передуює прямій мові в Гомера:

*Дуже Ахілл здивувався – озирнувся й Палладу Афіну
Зразу впізнав, а в неї лиш очі страшиливо блищали.
От він озвався до неї і слово промовив крилате [2, с. 31].*

Гомер називав важливі й вдалі висловлювання крилатими, тому що думка летить на крилах слова від одного співрозмовника до іншого:

*Так він молився. До нього наблизилась тихо Афіна,
Ментора вигляд прибравши, з ним постаттю й голосом схожа,
І, промовляючи, з словом звернулась до нього крилатим [3, с. 50].*

Давньогрецькі та давньоримські поети, філософи, оратори, державні й політичні діячі часто не лише вживали паремії, а й самі були їхніми творцями. Арістотель уважав паремії залишками фрагментів давньої мудрості, яка загинула під час великих катастроф людства, але уривки її якимсь чином уцілили й дійшли до нащадків. За свідченням Діогена Лаертського, Арістотель був автором книги про прислів'я, яка не збереглася [4, с. 213]. А Квінтіліан, відомий римський ритор, у своїй праці «De institutione oratoria» («Про навчання оратора») у V книзі зазначає, що без доброго знання прислів'їв та вміння вчасно й доречно вставляти їх у свої промови неможливо стати справжнім оратором, майстром слова. Прислів'я, на думку автора, є незаперечно правдивими і стають надбанням усього народу. Їм властива пошана до давньої мудрості. Антична паремійна творчість збереглася лише фрагментарно, оскільки в той час не було ні дослідників, ні збирачів цих влучних висловів. До сьогодні дійшов лише частково збережений збірник «Сентенцій» Публія Сіра, давньоримського комедіографа й актора.

Розвиток європейської пареміографії починається від Еразма Роттердамського, з його книги «Adagiorum collectanea» («Збірка прислів'їв»), виданої в Парижі 1500 р. А сам термін «крилаті слова» з'явився в XIX ст. завдяки праці німецького мовознавця Георга Бюхмана, який у 1864 р. видав книгу під назвою «Крилаті слова. Скарбниця цитат німецького народу». Тут уперше вислів «крилаті слова» він ужив як термін. Згодом такі збірки були опубліковані в Англії, Франції, Росії. В Україні перша збірка крилатих слів вийшла 1964 р.

Античні паремії вживалися протягом тисячоліть, вони активно функціонували й функціонують у мовному та літературному середовищах, зокрема й у творчості. Є вони й у творах українських письменників. Так, в епістолярній спадщині Лесі Українки, яка близька до

її художньої творчості, на що вказують В. Святовець, М. Коцюбинська, Н. Зборовська, І. Білодід, можна знайти чималу їх кількість. Вони органічно вплетені в тексти листів поетеси, що свідчить про високу освіченість Лесі Українки, її чудове знання не лише рідної мови, а й таких давніх мов, як грецька чи латинська. Крім уже згаданих науковців, епістолярну спадщину письменниці досліджували Л. Бублейник, С. Богдан, Г. Аркушин.

Тема латиномовних паремій у листах Лесі Українки надзвичайно цікава, але фактично мало досліджена.

Епістолярій поетеси – чудовий взірець спілкування з родиною, друзями, видавцями, літературним і мистецьким світом. Він розкриває багатогранну й самобутню постать письменниці, її вдачу й талант. І у своїй творчості, і в стосунках із людьми Леся Українка щира, відверта. У листі до свого дядька Драгоманова, написаному 5 січня 1894 р. в Києві, письменниця зізнається: «Господи, як мені самій тяжкий сей мій тон римського авгура! Але що ж зроблю, коли я, як і всі ми, живу під павутиною. Я думаю, [під] Дамокловим мечем краще, ніж під павутиною, бо там людина себе величніше почуває, а тут часом сам собі злиденною мухою здаєшся...» [5, с. 233]. Римський авгур із давньої історії – це жрець, який за польотом птахів тлумачив волю богів, а в переносному значенні – це людина, яка висловлює свої думки завуальовано, цілком незрозуміло для інших. Тож і письменниця мусила часто в написанні листів удаватися до тону римського авгура. Відомо, що Леся Українка була чудовим конспіратором. Вона шифрувала свої видання. Стосовно шифрів і спільної справи радилася з тими людьми, яким, безперечно, довіряла. Так, у листі до М. Кривинюка від 23 вересня 1901 р. Леся Українка висловлює свої міркування щодо свого криптоніма, який стосується, як зауважує у своїй статті Т. Борисюк [1, с. 3], видання брошури перекладу книги Дікштейна «Хто з чого жиє»: «Я думаю дати аполог Просвіті, як люди радять, а ініціали автора – «(У)країнець (С)вого (Д)ому» можуть все таки стояти під заголовком своїм порядком, а як Просв[іта] має гроші на видання, то і owszem, бо мої на доріжці не валяються» [5, с. 566]. І в листі від 4 жовтня того ж року до М. Кривинюка читаємо: «Щодо псевдоніма, про який писала той раз, то, кажуть, що краще тільки дві остатні літери ініціалів без першої (У.), ну, “най буде!”» [5, с. 569]. Нагадаємо, що вислів «Дамоклів меч» походить від давньогрецької легенди про Дамокла, який жив за часів

сиракузького тирана Діонісія Старшого (432–367 рр. до н. е.) і над яким під час бенкету на кінській волосині повісили гострий меч, щоб нагадати йому про небезпеку, яка постійно чигає над тираном. Використовуючи крилатий вислів *Дамоклів меч*, який означає постійну небезпеку, Леся Українка зауважує, що є ще гірші й важчі умови життя під павутиною, яка символізує тиск тодішніх буденних обставин, котрі не дають навіть дихати людині. «Живемо все-таки під Дамокловим мечем ...» [6, XII, с. 208], – пише Леся до сестри Ольги 23 квітня 1907 р. із Ялти, маючи на увазі небезпеку недуги, з якою боровся її чоловік Квітка. Так само у значенні недуги письменниця вживає вислів *Дамоклів меч* у листі до М. І. Павлика від 24 квітня 1903 р., написаному в Сан-Ремо: «Боюся тільки, коли б осінь мені знов не зробила несподіванки, як торік і позаторік, – все-таки моє “вигоєння” далеко не міцне і “рецидив” висить Дамокловим мечем над головою» [6, XII, с. 68].

Цікавий вислів *ліхтар Діогена*, який трапляється в листі до Драгоманова від 17 серпня 1893 р., що його Леся Українка написала в Одесі, означає спосіб пошуку справжньої людини. В античності цей пошук був зовнішній, бо ж, за свідченням Діогена Лаертського, грецький філософ Діоген із Синопа, засвітивши вдень ліхтар, блукав із ним вулицями, говорячи, що шукає людину. У Лесі Українки цей пошук внутрішній, глибинний, як зауважує письменниця: «З великою радістю написала б я оду ірландському гомрулерові, та він, здається, не любить сього розділу літератури, сподіваюсь йому чим іншим прислужитись. От уже іменно, якби я була способна на обожание, то звертала б його на таких людей, на яких ніяк не міг натрапити бідолаха Діоген з своїм ліхтарем. Я маю кращу долю, чи може кращого ліхтаря, бо таки, хоч не часто, а все ж бачу “людей”...» [6, X, с. 162].

Леся Українка майстерно вплітає латиномовні паремії у свої висловлювання, що свідчить про високу освіченість письменниці, її глибокі знання в царині античного світу. Цікаво, що досить часто античні паремії трапляються в листах письменниці до брата Михайла, сестри Ольги, до М. Павлика, А. Кримського, І. Франка, Г. Хоткевича. Листи до відомих і шанованих адресатів – своєрідні чудові взірці художньої прози, насичені мовним різнобарв'ям. Чимала кількість латиномовних крилатих висловів пов'язана з античною міфологією, зокрема з Немезідою – «Таки єсть Немесіда на світі» [6, XII, с. 10], Пегасом – «...коли такий наш фатум неминучий, то даремно й тікати

від нього, а хто не хоче коритись, нехай осідлає того фатума замість Пегаса та й їде, куди сам схоче» [6, XII, с. 18], Юпітером – «...тепер не хочу бути тим “Юпітером, що сердиться”» [6, XII, с. 19], Сізіфом – «Resurrexi! (я воскресла!) От і знов беруся здійсмати “сізіфовий камінь” догори!..» [6, X, с. 58]. У грецькій міфології Сізіф – цар Коринфу, який, кинувши виклик богам, був жорстоко покараний за непослух їм та гординю. Щоразу він був змушений викочувати на гору важкий камінь, який, досягши вершини, зривався й падав униз. Вислів *Сізіфовий камінь* означає виснажливу, безплідну та нескінченну працю й перегукується з віршем Лесі Українки «Contra spem spero» («Без надії сподіваюсь»):

*Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать* [6, I, с. 56]

та поемою «Орфеєве чудо».

Цікаве міркування письменниці щодо образу Сізіфа в листі до Г. М. Хоткевича від 9 березня 1907 р. з Колодяжного: «...є й комічний елемент в образі того злочасного Сізіфа, що тягне свою фатальну каменюку, нікому не потрібну, на якусь фантастичну гору, а каменюка візьме та й гепне зненацька додолу “и кажинный раз на эфтом самом месте”. Та, знаєте, і психологія людини під Дамокловим мечем, коли дати їй “різностороннє освітлення”, либонь, може постачити якийсь матеріал і для запорозького жарту (наприклад: “Не трать, куме, сили, спускайся на дно”» [6, XII, с. 195].

Для опису відповідних рис своїх друзів і супротивників Леся Українка використовує в листах образи з давньогрецької міфології. Наприклад, О. Кониського вона називає Циклопом (таке прізвисько він мав у «Плеяді»), а М. Лисенка – Орфеєм. У Лесиному листі до брата Михайла від 12 грудня 1893 р. читаємо: «Справа Циклопа з Орфеєм розійшлася, як заячий жир, і ніхто нікому нічого не доказав» [6, X, с. 186]. Редакторів із «Киевской старины» Леся Українка називає аргусами, тобто пильними й суворими наглядачами. Слово *аргус* має міфічне походження. У давніх греків Аргус – стокий велепень, що охороняв царівну Іо. «Я з Єфремовим полемізувала, тільки моїй полеміці не довелось побачити світу завдяки аргусам з “Киевской старины”» [6, XII, с. 51].

В епістолярії Лесі Українки трапляється чимало латиномовних паремій, які походять із творів грецьких і римських поетів, істориків, ораторів. Наприклад, *мовчання – знак згоди*. Цей вислів знаходимо в давньогрецьких трагіків – Софокла й Евріпіда. Софокл в одному зі своїх творів сказав, що кожен погоджується з обвинувачуванним своїм мовчанням. Є він і в комедії римського письменника Теренція «Євнух»: «Хто мовчить, той... схвалює» [9, с. 227]. Подібні паремії трапляються і в римського філософа Сенеки. У листі Лесі Українки до Л. М. Драгоманової від 18 листопада 1896 р. читаємо: «Спізналась я трохи з посилкою сею, та коли ж часи у нас тепер не *plus ultra* (надзвичайно. – Д. К.-Г.) подлі, приходиться вертатись до *спартаковського способу листування*. <...> “Молчание знак согласия”, – так думали, певне, ті студенти рос[ійські], що послали протест проти поздравлення їх з коронацією від бельгійських студентів» [6, X, с. 358]. Вислів *лови день*, який означає жити насиченим життям, отримуючи від нього насолоду, використовувати кожну його мить, бере початок від давньоримського поета Горация, з 11-го вірша першої книги «Оди». Таку пораду дав поет своїм сучасникам. У листах Лесі Українки замість *день* є слово *година*, але з тим самим значенням: «Мушу кінчати, бо се ледве зловила таку годинку, що ніхто і ніщо не заважали писати...» [6, XII, с. 173].

Вислів *крапля камінь точить* уживають для позначення наочного доказу руйнівного впливу часу або наполегливості в досягненні поставленої мети. Першоджерелом виразу вважають поему давньоримського поета Лукреція «Про природу речей»:

*Камінь уперта продовбує крапля. Леміш, хоч залізний,
Теж поступово маліє-стирається, краючи землю [7, с. 33].
Не помічав ти хіба, як на камінь вода по краплині
Падає часто, і хай за роки, а проб'є-таки й камінь? [7, с. 120].*

Утіленням слабкої надії на покращення ситуації був цитований вираз у давньоримського поета Овідія в «Листах з Понту» до друзів, де поет перебував у вигнанні в місті Томи, тепер Констанца:

*Звичною стала для мене журба: так, крапля по краплі,
Скельну породу тверду, камінь, руйнує вода.
Так і мене Фортуна разить, удар за ударом, –
Мітить іще, та для ран місця живого нема [8, с. 115].*

«Усе те – крапля в морі, та все ж, може, і ся крапля камінь точить. <...> тільки жаль, що у нас чомусь усе мусить іти таким тихим слимаковим ходом» [6, X, с. 160], – читаємо в написаному з Гадяча листі Лесі Українки до М. Драгоманова від 5 липня 1893 р.

Вислови *олімпійський спокій, олімпійство* пов'язані з горою Олімп у Греції, яку вважали священною. За грецькою міфологією, там жили боги, яких називали олімпійцями. Боги були володарями світу, вони нікому не підкорялися й нікого не боялися, тому відзначалися непорушною стриманістю та цілковитим спокоєм, який свідчив про незворушне самовладання. У листі до матері від 12 березня 1898 р. Леся Українка зазначає: «Ну, однак, ти, і лиси, і кияни – всі хочете розвинути в мені *mania grandiosa* (*манію величності*. – Д. К.-Г.)! Йй-богу, розхвастаюсь!!! Що правда, мамо, то правда, – “олімпійство” не лежить в моїй натурі і трудно часом буває витримувати олімпійський спокій...» [6, XI, с. 28].

В епістолярній спадщині Лесі Українки трапляються метафоризовані професійні паремії. Оскільки життя письменниці – це була постійна боротьба з недугою, то в її кореспонденції натрапляємо на паремії, пов'язані з хворобою, та думки щодо її подолання: «*Quod medicamenta non sanant, ferrum sanat* (*чого не оздоровлять ліки, оздоровить залізо*. – Д. К.-Г.), сподіваюсь, що до третього лікарства – *ignis* (*вогонь*. – Д. К.-Г.) – не прийдеться вдаватись...» [6, XI, с. 84]. Леся Українка вкраплює без перекладу у свої листи латиномовні крилаті вислови, які надають їй епістолярію самобутності, свого роду аристократизму та європейськості. У листі до М. Косача вона пише: «Аже, як би там не було, а література моя професія. От тільки одно мене бентежить, знаєш, теє “*mens sana in corpore sano*” (*здоровий дух у здоровому тілі*. – Д. К.-Г.) (а мені таки все не ліпше, а либонь, чи не гірше – може, й різати прийдеться), ну, та якось-то буде.

“*Les pauvres gens*” я вам можу надіслати (уже послала), але одбирати їх у “Зорі” не маю (вони вже послані), бо, як мовить Гомер, “що раз дано, того одбирати не годиться”, тим більше що, я думаю, їх і так у “Зорі” не надрукують» [6, X, с. 58]. Вислів *здоровий дух у здоровому тілі* походить із сатири римського поета Ювенала, у якій автор висміював легковажні й марні бажання людей та радив їм дбати про своє здоров'я.

Доповнюючи живу українську мову античними пареміями, Леся Українка не лише збагачує її мудрістю сивої давнини, а й надає їй

вишуканості та інтелектуальності. Письменниця демонструє гнучкість та багатство української мови, її самобутній розвиток і неперервний зв'язок з античністю.

Джерела та література

1. Борисюк Т. Невідома брошура Лесі Українки / Т. Борисюк, І. Денисюк // Слово і Час. – 1990. – № 5. – С. 3–5.
2. Гомер. Іліада / Гомер ; пер. Б. Тен. – К. : Дніпро, 1978. – 432 с.
3. Гомер. Одиссея / Гомер ; пер. Б. Тен. – К. : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. – 468 с.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский ; пер. и прим. М. Л. Гаспарова. – М. : Мысль, 1979. – 624 с.
5. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. П. Косач-Кривинюк ; репринт. вид. авт. проекту та відп. за вип. Н. Сташенко. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 926 с.
6. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / Українка Леся. – К. : Наук. думка, 1975–1979.
7. Лукрецій Т. К. Про природу речей / Т. К. Лукрецій ; пер., передм. та примеч. А. Содомори. – К. : Дніпро, 1988. – 191 с.
8. Овидий П. Скорбные элегии. Письма с Понта / П. Овидий ; пер. М. Л. Гаспарова. – М. : Наука, 1978. – 272 с.
9. Теренций. Комедии / Теренций ; пер. А. Артюшкова ; вступ. ст. и коммент. В. Ярхо. – М. : Худож. лит., 1985. – 574 с.

References

1. Borysiuk, T. 1990. "Nevidoma broshura Lesi Ukrainky" [Unknown brochure of Lesia Ukrainka]. *Slovo i Chas*, 5: 3–5 (in Ukrainian).
2. Ten, Borys, trans. 1978. *Homer. Iliada* [Iliad]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
3. Ten, Borys, trans. 1963. *Homer. Odisseia* [Odyssey]. Kyiv: Derzhavne vydannia khudozhnioi literatury (in Ukrainian).
4. Gasparov, M., trans. 1979. *Diogen Laertskii. O zhyzni, ucheniakh i izrecheniakh znamenitykh filosofov* [Lives and opinions of eminent philosophers]. Moskva: Mysl (in Russian).
5. Stashenko, N., ed. 2006. *Kosach-Kryvyniuk O. P. Lesia Ukrainka. Chronologia zhyttia i tvorchosti* [Lesia Ukrainka. Chronology of life and work]. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia (in Ukrainian).
6. Ukrainka, Lesia. 1975–1979. *Zibrannia tvoriv u 12 tomakh* [Collected works]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
7. Sodomora, A., trans. 1988. *Lukretsii T. K. Pro pryrodu rechei* [On the Nature of Things]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
8. Gasparov, M., trans. 1978. *Ovidii P. Skorbnnye elegii. Pisma s Ponta* [Letters from the Black Sea]. Moskva: Nauka (in Russian).
9. Artiushkov, A., trans. 1985. *Terentsyi. Komedii* [Comedies]. Moskva: Nauka (in Russian).

Коваль-Гнатив Дзвенислава. Античные паремии в эпистолярном наследии Леси Украинки. Исследуются латиноязычные крылатые выражения в письмах Леси Украинки, их происхождение, развитие во времени, употребление в произведениях античной литературы, в эпистолярии писательницы, акцентируется внимание на значении античных паремий и их функциональности в ее корреспонденции. Эпистолярное наследие Леси Украинки является не только интересным информативным источником биографии поэтессы, но и осмыслением ее литературного творчества, поэтического стиля. Латиноязычные крылатые выражения – свидетели образного мышления поэтессы, раскрывают ее личность во всей ее неповторимости и многогранности и побуждают нас к овладению древними языками и культурным достоянием античности.

Ключевые слова: паремии, эпистолярий, крылатые выражения, паремиология, античная мифология, криптоним, первоисточник выражения.

Koval-Hnativ Dzvenyslava. Antique Paremiias in Epistolary Heritage of Lesia Ukrainka. We study a Latin winged expressions in letters of Lesia Ukrainka, their origin, development in time, use in the works of ancient literature, in the author's letters. The importance of ancient proverbs and their functionality in her correspondence is revealed. Epistolary heritage of Lesia Ukrainka is not only an interesting and of informative source of the poet's biography, but also a reflection of her literary works, poetic style. Latin winged expressions are evidence of creative thinking of a poet, revealing her identity in all its uniqueness and versatility which induce us to master the ancient languages and cultural heritage of antiquity.

Key words: paremiias, correspondence, winged expressions paremiology, ancient mythology, krypton, original expression.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2016 р.

УДК 81.372

Микола Мірченко

ЛЕСЯ УКРАЇНКА: «МЕСНИКИ ДУЖІ ПРИЙМУТЬ МОЮ ЗБРОЮ...» (СПРОБА ТЕКСТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ДЕЯКИХ ТВОРІВ)

Стаття продовжує цикл праць автора з лінгвотекстології поетичних творів Лесі Українки. Показано лінгвостильові особливості деяких поетичних творів, розкрито виражальні мовні засоби, лінгвосинергетику, вагу поетичного слова славетної Лесі Українки. Прокоментовано глибину світських і світлих думок Лесі Українки як справжньої національно свідомої дочки України. Показано, як

© Мірченко М., 2016